

İNGİLİS DİLİNDƏ TƏSİRLİ VƏ TƏSİRSİZ FEİLLƏRİN SADƏ CÜMLƏ TƏRKİBİNDƏ LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Giriş. Müasir ingilis dilində bir çox feillər həm təsirli, həm də təsirsiz ola bilərlər. Bu cür feillər eyni fonetik qabıq altında yerləşib, müxtəlif mənaları ifadə edən feillərdir. Bunları bir feil kimi başa düşmək səhv olardı. Həmin fonetik qabıq altında neçə mənə varsa, demək olar ki, bir o qədər də feil vardır.

M.Həsənov “Müasir Azərbaycan dilinin leksikası” adlı əsərində qeyd edir ki, “Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, bu dilin əsas xüsusiyyəti feillərin təsirli və təsirsiz deyərək iki kateqoriyaya bölünməsi deyil, bu bölünmənin özünəməxsusluğudur. İngilis dili feillərinin çoxmənalılığını nəzərə almadan bu özünəməxsusluğu düzgün başa düşmək qeyri-mümkündür. Bundan başqa müasir ingilis dilində bir çox feillər həm təsirli, həm də təsirsiz olduğundan feillərin bu əlamətə görə təsnifi üçün eyni feilin təsirlilik və təsirsizlik mənası arasında olan münasibəti nəzərə almaq vacibdir” (1, s. 260).

Bu münasibət feilləri əsas və törəmə mənalarına görə qruplaşdırmağa imkan verir. Jiqladlı təsirli və təsirsiz feillər kimi işlənən eyni feilləri ifadə etdikləri əsas və törəmə mənalarına görə üç qrupa ayırmışdır: 1) Təsirli feilləri və əsas mənasında təsirli, törəmə mənasında təsirsiz olan feillər; 2) Təsirsiz feillər və əsas mənasında təsirsiz, törəmə mənasında təsirli olan feillər; 3) Malik olduğu iki mənada (təsirlilik və təsirsizlik) heç biri törəmə olmayan feillər.

V.N.Larseva “Müasir ingilis dilinin yaranması və inkişafı” adlı əsərdə təsirli və təsirsiz feillərin əsas və törəmə mənalarından danışarkən V.Jiqladlıya nisbətən daha geniş şəkildə izah etdiyi bir fikirdən yan keçmək qeyri-mümkündür. O, adətən təsirsiz olan bəzi feillərin frazeoloji birləşmələrdən kənarda isə bu feillər yalnız təsirsiz feil rolunu oynayır. Düzdür, bu tip feillərin sayı məhduddur, ancaq buna baxmayaraq biz istərdik ki, feillərin əsas və törəmə mənasına əsasən V.Jiqladlının verdiyi təsnifata bir əlavə edərək ikinci qrup feilləri tərkibində xüsusi yarımqrup ayıraq. Frazeoloji birləşmə tərkibində təsirli feillərə çevrilən təsirsiz feillər (2, s. 156).

Beləliklə, eyni feilin təsirlilik və təsirsizlik mənası arasındakı münasibətin müxtəlifliyinə əsaslanan təsnifat bizə təsirlilik və təsirsizlik ifadə edən feilləri hərtərəfli izah etməyə imkan verir.

Birinci qrup feillər haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, yalnız təsirli feil kimi işlənən feillərin sayı müasir ingilis dilində çox deyildir.

Məsələn:

to glue, uncover, place, understand, seat, mark və s.

They would never understand or tolerate this clandestine relationship with Clyde ...

You place it in a lack of appreciation of the value of human life.

Bir çox təsirli feillər mütləq şəkildə işlədilə bilər. Bu onunla əlaqədardır ki, hərəkət vasitəsiz tamamlıqsız ifadə olunur.

Bu cür mütləqlik aşağıdakılarla şərtləndirilir:

a) hərəkətin obyektı, yəni tamamlıq kontekstdən məlum olduqda: *I wanted to write (a letter) last night, but it was so cold that Phil and I went straight to bed. I'll certainly be glad when my tooth is fixed for I can't eat (anything) now.*

b) tamamlıq ümumi mənaya malik olduqda feil nəyi isə etmək bacarığını ifadə etdikdə (*to have to faculty of*): *He dances very well. She speaks French well.*

“Deyilənləri nəzərdən keçirdikdə belə bir sual meydana çıxır: təsirsiz və mütləq şəkildə işlədilən təsirli feillərin cümlədə vasitəsiz tamamlıq qəbul etmədən işlədilməsini nəzərə alaraq mütləq təsirli feilləri təsirsiz feillər sırasına qoymaq olarmı?” (3, s. 112-123).

Bu suala cavab verən məşhur rus dilçisi M.Qanşina bu halın qeyri-mümkünlüyünü qeyd etmişdir ki, biz də bu fikirlə tamamilə razıyıq. Çünki göstərilən misallardan görünür ki, təsirli feillər vasitəsiz tamamlıqsız işlənərək təcrid edilmiş bir hal alır. Lakin bu təcridlik çox asanlıqla aradan götürülür, yəni hərəkətin obyektı istənilən vaxt bərpa edilir.

Məsələn:

Have you heard, Cesare?

... and tell me how you heard all this?

Lakin təsirsiz feillər heç bir zaman tamamlıq qəbul edə bilməzlər.

Məsələn:

She rose quickly and standing between him and company, threw the window open as if to look out. She was sitting at the table reading out monotonous strings of figures ...

Bəzən təsirli feil tərəfindən ifadə olunan hərəkət yenidən hərəkətin icraçısına qayıdır, yəni hərəkət öz əksini icraçı üzərində tapır. Bu cür feillər qaydıq feilləri adlanır və qaydıq əvəzlilikləri ilə bir işlənir.

Məsələn:

I hardly know myself.

He crossed himself, and, rising, began to dress.

I accuse myself of the sins of jealousy and anger < and of unworthy thoughts against one, who has done me no wrong.

Did he fall from the rampart and hurt himself?

The Gadfly raised himself against the doctor's knee, and with wide open eyes, looked straight upon the crucifix.

... he hoped to hide – to lose himself and escape – if the fates were only kind

⁸² Azərbaycan Texniki Universiteti “Xarici dillər” kafedrasının müəllimi. fabdullaeva@gmail.com

... *She very seldom herself allowed to look at them.*

Qanşının fikrinə görə qayıdış əvəzliləri təsirli feillərə əlavə olunduqda, yəni qayıdış əvəzliləri təsirli feillərlə bir işləndikdə təsirli feillər təsirsiz qayıdış feillərinə çevrilir. Lakin biz bu fikirlə razı deyilik. Çünki vasitəsiz tamamlıq rolunda çıxış edən qayıdış əvəzliləri sözsüz ki, yalnız təsirli feillərlə işləyə bilər. Bildiyimiz kimi isə təsirsiz feillər vasitəsiz tamamlıq qəbul etmir. Təsirli feillər qayıdış əvəzliyinin sintezini təsirsiz-qayıdış feillərlə nəticələnmədiyini aşağıdakı misalla izah etmək olar. Məsələn: *She washes her baby.*

1 – əvəzlik (şəxs əvəzliyi)

2 – feil (təsirli)

3 – tamamlıq (vasitəsiz)

Əgər biz tamamlığı şəxs əvəzliyi ilə ifadə etsək, sözsüz ki, feilin təsirliliyi itməyəcək.

She washes him (him – obyektin halında işlənen şəxs əvəzliyidir).

Bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış etsək görərik ki, *I washes myself* cümləsi yuxarıda qeyd olunmuş cümlə ilə eyni struktura malikdir, yəni

I was myself

1 – əvəzlik (şəxs əvəzliyi)

2 – feil (təsirli)

3 – tamamlıq (vasitəsiz)

Bu iki misalda yeganə fərq ondan ibarətdir ki, *I washes myself* cümləsində təsirli feilin tələb etdiyi vasitəsaiz tamamlıq qayıdış əvəzliyi vasitəsilə ifadə olunur, yəni hərəkət icraçıya yönəlir, hərəkətin obyektə hərəkətin icraçısından törəyir. Lakin bizim fikrimizcə, bu fərq təsirli feilləri təsirsiz-qayıdış feillərinə çevirməyə əsas vermir. Çünki vasitəsiz tamamlıq isim, şəxs əvəzliyi, məsdər və sairə ilə ifadə oluna bildiyi qayıdış əvəzliləri ilə də ifadə oluna bilər.

V.J.Kodukov “Dilçiliyə giriş” adlı əsərində əvəzlilər haqda yazır: “Müasir ingilis dilində qayıdış əvəzlilərinin cümlədə buraxılması artıq təsadüfi hal deyil. Bu isə, hərəkətin subyektə yönəldilməsinin əvəzliksiz də tam aydın olmasından irəli gəlir, yəni qayıdış feilləri mütləq şəkildə işlədilir. Mənə qayıdış feillərinə oxşar digər feil qrupu qarşılıqlı feillərdir. Bu növ feilləri xüsusi feil forması ilə deyil, təsirli feillərlə qarşılıqlı əvəzlilərin birləşməsi ilə ifadə olunur. Bu halda qarşılıqlı əvəzlik (*each other, one another*) vasitəsiz tamamlıq rolunda çıxış edir (4, s. 66-73).

Nəticə. Əsas mənası təsirli feillər qrupu daha çoxsaylıdır. Bu növ feillərə hərəkətin birbaşa obyektə yönəldiyini göstərən *to center, to treat, to char, to restore, to trim, to make* və sairə kimi feillər və obyektə feilin hərəkətini dəqiqləşdirən və məhdudlaşdırən *to sing, to pay, to tell, to answer, to ask, to enter, to remember* və sairə kimi feillər aiddir.

It is the customary passive role of women that makes her Gimmick necessary to her.

She began to sing the old Hungarian of the man who loses first his horse, then his home and his sweet-hearts.

He was critical about music and did not often ask her to sing.

... *he had treated his mother as well as the in which his career in Kansas City had been suddenly interrupted.*

Əsas mənası təsirli olan bir çox feillər törəmə təsirlik mənasına malikdir. Bu tip feillərə *to soil, act, rub, sell, read, pay* və sairə aiddir.

This chest doesn't lock – Bu sandıq dağlanmışdır və sairə.

Onların törəmə mənası əsas mənaya əsaslanaraq inkişaf edir, sintaktik və semantik cəhətdən əlaqəli şəkildə çıxış edir. Bəzi xarici qramatistlər, o cümlədən M.Qanşınaya görə bu növ feillər təsirli feil olub törəmə mənasında təsirsiz feil kimi çıxış edir və bu keçid prosesi nəticəsində təsirsizlikdən təsirliyə keçən feil məlum növdən məchul növə çevrilməyəcək məchulluq mənası ifadə edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Həsənov M. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1988, səh. 260.
2. Larseva V.N. Müasir ingilis dilinin yaranması və inkişafı. Moskva: Hayka, 1962, səh. 156.
3. Vamo A., Kaşina M.A. Müasir ingilis dilinin leksikası. Bakı: Elm, səh. 112-123.
4. Kodukov V.J. Dilçiliyə giriş, Moskva: Просвещение, 1979, səh. 66-73.

Key words: active verbs, passive verbs, English language, sentence, development

Açar sözlər: təsirli feillər, təsirsiz feillər, İngilis dili, cümlə, inkişaf

Ключевые слова: активные глаголы, пассивные глаголы, английский язык, предложение, развитие

Простые предложения действительных и неактивных глаголов в английском языке и их лексико-семантическая характеристика

Резюме

В статье рассматриваются некоторые типы связочных глаголов в современном английском языке и их эквиваленты на Азербайджанском языке.

Говоря о главных и производных значениях активных и пассивных глаголов, нельзя обойти вниманием мысль, которую Л. С. Бархударов разъяснил шире, чем В. Жигадло. Некоторые глаголы, которые обычно являются неактивными, вне фразеологических сочетаний эти глаголы играют лишь роль пассивных глаголов.

Simple sentences of active and inactive verbs in english lexical-semantic characteristics in its content

Summary

In the article, some types of linking verbs in contemporary English and their equivalents in Azerbaijani language are considered. Speaking about the main and derived meanings of active and passive verbs, one cannot ignore the idea that L.C.Barkhudarov explained more than V.Жигадло. Some verbs, which are usually inactive, without phraseological combinations, these verbs play only the role of passive verbs.

Rəy verən: filologiya elmləri doktoru, prof. Yusif Süleymanov